

Rákosi-rendszer (1948 ősze–1956 nyara)*

A Rákosi-rendszer első évei

Rákosiék a hatalom teljes kisajátításával együtt könyörtelenül félreállították azokat, akik valamilyen módon és formában akadályát jelenthették volna hatalmuk gyakorlásának. Az 1948 szeptemberétől 1949 márciusáig terjedő tagfelülvizsgálat, amely 300 000 fővel csökkentette a *Magyar Dolgozók Pártja* (MDP) létszámát, a bizalmatlanság és a túlhajtott éberség jegyében zajlott le. A tagfelülvizsgálat nem vált ugyan a volt szociáldemokraták elleni általános retorzióvá, a kizárások mégis inkább a régebbi, politikai tapasztalatokkal rendelkező párttagokat sújtották. Nem egy helyen csak azért távolították el őket az MDP-ből, mert egykor a *Szociáldemokrata Párt* tagjai voltak, vagy egyes kommunista párti vezetők így akartak „törleszteni” a régi valós vagy vélt sérelmekért. Emellett 1949-ben a párttag mezőgazdasági munkások és szegényparasztok nagy többsége saját akaratából kimaradt a pártból. Mindezek természetesen nem maradtak hatás nélkül azokra sem, akik változatlanul az MDP tagjai maradtak.

1949-től — szovjet tanácsadók közreműködésével — újabb koncepciós perek sorozata indult. 1949 februárjában életfogytiglani börtönre ítélték Mindszenty József esztergomi érseket, megrendezték a MAORT-pert és a legnagyobb feltűnést keltő Rajk-pert. Rajk Lászlót 1949. május végén tartóztatták le az *Államvédelmi Hatóság* (ÁVH) nyomozói. A „leleplezett” Rajk-ügy során (1949–1951 között) a több mint 30 perből álló sorozatban 141 személyt vettek őrizetbe, közülük 38-at internáltak, kivégeztek 15 főt, 11-en kaptak életfogytiglani büntetést. A vétkes pártvezetők a törvénytelenések elkövetése után hisztérikus hangulatot szítottak az országban. Rákosi Mátyás 1949. szeptember 30-án a nagybudapesti pártaktíván kiadta a jelszót: „Fokozni kell az éberséget!” Majd felszólított minden pártszervezetet és párttagot, hogy „figyeljen fel a legkisebb ellenséges hangra vagy tetre; a hibák mögött keresse és találja meg az ellenség kezét”. Azt állította, hogy a Rajk-per bizonyossága szerint az ellenség mindenekelőtt a kommunista pártba igyekszik befurakodni, itt akar fontos pozíciókat szerezni romboló munkájához. Ezért az ellenséget elsősorban a pártban kell keresni. Ezt követően állandósult a gyanúsítás, a mindenáron való ellenségkeresés a pártban és a társadalomban egyaránt.

* Részlet a Magyarország története 1918–1990 c. készülő egyetemi tankönyvből. A tankönyvben külön fejezet tárgyalja a művelődési, demográfiai és településfejlesztési problémákat. Itt a politika és gazdaság korabeli helyzetét mutatjuk be.

1949 második felében megkezdődött a funkcionáriusi gárda Rajk-perrel összefüggő, tudatos lecserélése, majd 1950. február 10-én az MDP Központi Vezetősége határozatot hozott a pártszervek és -szervezetek vezetőségének március és június hónapok közötti újjáválasztásáról.

1950 tavaszán a bizalmatlansági hullám elérte a párton belül a volt szociáldemokratákat is. A támadás a volt baloldali szociáldemokrata vezetők ellen tulajdonképpen már 1949-ben, a Rajk-perben megindult. Ezt követte 1950 áprilisában Szakasits Árpád, majd augusztusban Marosán György és több más olyan politikus bebörtönzése, akiknek kiemelkedő szerepük volt a két munkaspárt „egyesítésében”. A szociáldemokrata perekben 431 személy ellen indult eljárás. 276 főt internáltak, 154 személy ellen koncepciós ítéletet hoztak. Ezután rendezték meg az ún. „tábornokperek”-et. Az ún. Sóllyom-ügy során 48 főt tartóztattak le, 4 személyt internáltak. A 44 elítélteből 10 főt kivégeztek, 13 életfogytiglan, a többiek 15 és 5 év közötti fegyházbüntetést kaptak. A katonai bíróságok 1949–1952 között összesen 24 409 személyt ítélték el.

A római katolikus egyház elleni fellépések sorozata 1950. június 9-ről 10-re virradó éjjel folytatódott a déli határsávban élt szerzetesek deportálásával, azaz a kitiltást követően az ország más részeibe történt elhurcolásukkal. 1950. augusztus 30-án aláírták az állam, s a katolikus egyház közötti megállapodást. Ennek első pontjában a püspöki kar kinyilvánította, hogy „támogatja a Magyar Népköztársaság államrendjét” s egyúttal kötelezte magát, hogy minden olyan egyházi személy ellen fellép, akik vétének a népköztársaság „törvényes rendje és kormányának építőmunkája ellen”. A törvényes rend — természetesen — azonos volt az egész sztálinista berendezkedéssel. A kormány az egyezményben biztosította, úgy mond, a hívők teljes vallásszabadságát, 6 fiú- és 2 leánygimnázium, valamint a szerzetesrendek közül a bencés, piarista és ferences rend működését. Az *Elnöki Tanács* 1949. 5. sz. törvényerejű rendeletével szeptember elején eltörölte az iskolákban a kötelező vallásoktatást.

Az „osztályellenesség-keresés” 1950-re elérte az ÁVH-t is. Erről Farkas Mihály tájékoztatta Rákosit. Így pattant ki a Szűcs-ügy (Szűcs Ernő, Péter Gábor helyettese, az NKVD beépített embere volt), amelyben 40 személy ellen indult eljárás, akik közül 24-et internáltak. A perben 2 embert kivégeztek, egy személy életfogytiglani börtönt kapott, Szűcsöt és testvérét pedig még a kihallgatások során agyonverték. 1950 novemberében megalakult a *Honvédelmi Bizottság*, Rákosi, Gerő Ernő és Farkas Mihály részvételével. Ez a bizottság a párt Központi Vezetőségének tudta nélkül jött létre és az elkövetkezendő két évben teljhatalommal és minden ellenőrzés nélkül döntött az ország sorsát érintő valamennyi politikai, gazdasági és katonai stb. kérdésben.

1951 februárjában összehívták az MDP II. kongresszusát, amely tovább mélyítette a párt politikájában meglévő torzulásokat. A kongresszus egészét — az osztályharc állandó éleződésével kapcsolatos sztálini felfogás szinte hisztérikus hangsúlyozása mellett — az a szellem hatotta át, hogy a közeljövőben várható a világháború kiobbantása az imperialista hatalmak részéről.

A kongresszus után, 1951. május 22-én az MDP Központi Vezetősége elrendelte a pártvezetőségek újjáválasztását. Erre az illegális korszak kommunista vezetőinek letartóztatása szolgáltatott ürügyet. Áprilisban Zöld Sándor belügyminiszter letartóztatása előtt végzett családjával és öngyilkos lett. Májusban koholt

vádak alapján eljárást indítottak Kádár János főtitkárhelyettes, Kállai Gyula külügyminiszter, valamint mások ellen és bebörtönözték őket. Az 1951. október–novemberi választások során leváltották a régi vezetőségek tagjainak 46,4%-át, és ezzel a régi párttagok zömmel háttérbe szorultak.

A „klerikális reakció” elleni küzdelem fokozása jegyében 1951 júniusában le tartóztatták Grósz József kalocsai érseket, az állam és a katolikus egyház közötti megállapodás létrehozásában közreműködő egyházi küldöttség vezetőjét. A kalocsai érsek jogtalan letartóztatása tovább mérgezte az állam és az egyház amúgy sem békés viszonyát. Ezen nem változtatott érdemlegesen az sem, hogy 1951 júliusában a katolikus püspöki kar — a Grósz-per elrettentő hatására — letette az esküt a Magyar Népköztársaság alkotmányára.

1951. május–július folyamán a belügyi szervek 12 704 személyt telepítettek ki a fővárosból és még ennél is többet a vidéki városokból. A „hivatalos jelentések” szerint az érintettek a volt uralkodó körök tagjai (földbirtokosok, gyárosok, miniszterek, államtitkárok, tábornokok stb.) és családtagjaik voltak. Ez csak részben felelt meg a valóságnak, hiszen a kitelepítettek között szép számmal voltak értelmiségiek, tisztviselők, alkalmazottak és más dolgozó emberek is. Ennek az akciónak az volt a tulajdonképpeni célja, hogy igazolja a közvélemény előtt: a hatalom az „úri ellenségeivel” szemben is változatlanul a kemény kéz politikáját folytatja. Másfelől pedig a szociális feszültség egyik forrását jelentő lakásgondokon kívánt látványosan enyhíteni. De rövid időn belül kiderült, hogy ez utóbbi elképzelést sem lehet realizálni. A fővárosban megüresedett 5292 lakásnak ugyanis — különböző okok miatt — csak mintegy a felét lehetett másnak kiutalni. A kitelepítési akciójával tehát a kormányzat lényegében egyetlen eredményt ért el: a törvénytértek formáját és számát gyarapította.

A szociáldemokraták elleni támadás azzal kapott új lökést, hogy a Központi Vezetőség 1952. júliusi ülésén meghirdették a „szociáldemokratizmus” elleni kérelhetetlen harcot is. Többek között ekkor börtönözték be Kisházi Ödönt, a *Szakszervezeti Tanács* régebbi elnökét és váltották le Rónai Sándort az Elnöki Tanács éléről. De rajtuk kívül sok egyszerű párttagot is internáltak, illetőleg bíróság elé állítottak koholt vádak alapján. A terror általánossá vált, senki sem tudhatta, nem kerül-e rá a sor, hiszen elegendő volt egy haragos névtelen feljelentése ahhoz, hogy valaki az ÁVH-ra kerüljön, ahol hamarosan „beismerő vallomást” csikartak ki belőle. Mivel a börtönök megteltek, a szovjet „Gulag” mintájára munkatáborokat állítottak fel, ahol a foglyokat embertelen körülmények között tartották, illetve dolgoztatták. Ilyen tábor működött pl. Kistarcsán, Recskén, Kazincbarcán, Oroszlányban stb. 1950-től az ÁVH hatáskörébe került a katonai elhárítás és a határőrség is, sőt felállították a nyilvántartási osztályokat, ahol a régi „reakciósokat” és új, „potenciális” ellenfeleket tartottak számon mintegy másfél-kétmillió személyt. Ezt a munkát több mint 40 000, „informátor”, azaz besúgó segítette. A rendőrállam működését bizonyítja, hogy 1951–1953. május 1. között a rendőrség, mint kihágási bíróság, kereken 850 000 esetben szabott ki büntetést. A bíróságok 1950–1953 első negyede között 650 000 személy ellen indítottak eljárást, foglalkoztak ügyekkel és 387 ezer főt marasztaltak el.

1952 augusztusában Rákosi Máttyás elérkezettnek látta az időt arra, hogy — pártfőtitkári tisztségének megtartása mellett — miniszterelnök is legyen. Rákosi Dobi Istvánt váltotta fel a miniszterelnöki székben, aki ezt követően az Elnöki

Tanács élére került. (A kormányátalakítás során — az 1949 óta háttérbe szorított — Nagy Imre miniszterelnök-helyettes lett.) Ezzel az aktuálisan befejeződött a hatalom teljes kisajátítása Rákosi részéről. Most már egyszerre töltötte be a pártfőtitkári, a miniszterelnöki tiszteket, s ezzel együtt a Honvédelmi Bizottság elnöke és az ÁVH legfőbb irányítója is volt. 1953 elején eltávolította a színről legfőbb „terhelő tanút,” Péter Gábort, akit börtönbe záratott; később életfogytiglani börtönre ítélték.

1949. december 31-én, mintegy fél évvel a határidő előtt befejeződött az újjáépítés hároméves terve. A gazdaság háború előtti teljesítőképessége 1949-re nagyjában-egészében helyreállt. Az ipar nettó termelése ekkor közel 30%-kal meghaladta az 1938. évi szintet, a mezőgazdaságé viszont kb. 10%-kal elmaradt attól. Mivel a földhöz juttatott parasztság étel- és élelmiszer-fogyasztása jelentősen megnőtt, a mezőgazdaság ártermelése csak mintegy háromnegyede volt a háború előttiének. A rekonstrukció időszakában bizonyos szerkezeti változások is bekövetkeztek a gazdaságban; nőtt az alapanyag- és energiatermelő ágazatok aránya, csökkent a könnyű- és élelmiszeriparé. A kapacitások újjáépítésének árnyoldala volt, hogy az nem a legkorszerűbb műszaki vívmányok alkalmazásával valósult meg (miként a nyugati országokban általában), hanem az eredeti technikai, hatékonysági szintet állította vissza. A hároméves terv időszakában a nemzetgazdasági beruházások 33%-a az iparra, 17%-a a mezőgazdaságra jutott és kb. fele irányult az egyéb anyagi és nem anyagi ágakba (az ún. „tercier” szektorba). A nemzeti vagyont ért kárt 1949-ig csak részben lehetett pótolni: a lakáskapacitások, a hálózati infrastruktúra stb. helyreállítása a következő évekre, sőt évtizedekre húzódott át.

Ezután a gazdaságpolitikai elgondolások központjába az önellátásnak a Szovjetunióból másolt koncepciója került. Ennek megvalósításához a magyarországi feltételek különösen alkalmatlanok voltak, tekintettel az ország gazdaságának nyitottságára, ezért erőltetése rendkívül nagy anyagi károk forrásává vált. Nyersanyagbázissal nem rendelkező iparágak gyors fejlesztése, amely már a beruházások időpontjában elmaradott technikai szinten valósult meg, hosszú időre kedvezőtlenül befolyásolta az ipar, sőt az egész gazdaság termelékenységének színvonalát.

A gazdaságfejlesztés arculatát az 1950-es évek első felében a gyors iparosítás, ezen belül is elsősorban a nehézipar erőteljes fejlesztése jellemezte, azon voluntarista elgondolás jegyében, hogy a társadalomra kényszerített, rövid távlatú tehervállalás később bőségesen kamatozik és egy idő után az életszínvonal gyors emelkedésének forrásává válik. Az erőltetett iparosítás eszközeül a felhalmozási (megtakarítási) hányad — nemzeti jövedelmen belüli — állandó növelése szolgált, azon indokolatlan feltételezés mellett, hogy a beruházások mennyiségi fokozása automatikusan a gazdasági fejlődés gyorsulásához vezet.

Az első ötéves terv (1950–1954) az ipari termelés évi növekedési ütemét 26%-ban irányozta elő, amit az adott anyagi stb. feltételek között nem lehetett teljesíteni. Súlyos aránytalanságok keletkeztek az egyes ágazatok, valamint a termelés, elosztás, felhasználás között. A nemzeti jövedelem 35%-át fordították beruházásra, amely a fogyasztási alapot a társadalmilag elviselhető szint alá süllyesztette. A beruházási források közel fele az ipart (és építőipart) szolgálták; a mezőgazdaságra 14%-ot fordítottak és 40% sem jutott a többi ágazatra, az infrastruktúrára. A terv nem teljesült, jóllehet a nemzeti jövedelem 1954-ben 50%-kal meghaladta az 1949. évi szintet, ezen belül az ipari bruttó termelés 88%-kal nőtt, ugyanakkor az

életszínvonal a tervidőszak nagy részében csökkent. Ebben a periódusban adták át rendeltetésének a Dunai Timföldgyárat, a diósgyőri 2. sz. nagyolvasztót, a Tiszamenti Vegyiműveket, a Dunai Vasmű 1. sz. nagyolvasztóját, a különböző új bányüzemeket.

Az új erőforrások gyorsuló bevonása a termelésbe — az első öt éves tervidőszak során — a gazdaságfejlesztés szélsőségesen extenzív útját testesítette meg. Több, mint 50%-kal gyarapodott az ipari keresők száma, viszont alig nőtt a termelékenyiség. Az erőforrások kihasználásának rossz határfokát mutatja, hogy az egységnyi állóeszközhöz jutó termelési érték alig 10%-kal emelkedett. Az alacsony hatékonyság a szakszerűtlen gazdaságirányításon, az elkövetett súlyos hibákon túl az ideológiai felfogásban gyökerezett, amely szerint a beruházásokat elsődlegesen politikai szempontok szabják meg; a gazdaságosság szerepe másodlagos.

A fejlesztés irányát külgazdasági szempontból is meghatározták. A *Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa* (KGST) 1949-es megalakulásával az önállóság vált központi elképzeléssé — a KGST-n belül. A korábban is a külkereskedelemre orientált és nyersanyagzegény országnak megnövekedtek az importigényei. A kényszerimport kiviteli kényszerrel párosult — az ország gazdasági függőségbe került a Szovjetuniótól.

A hatalmas új ipari centrumok kiépítése nagyszámú új munkaerő bevonását tette szükségessé. Az utánpótlás elsősorban a mezőgazdaságból érkezett, de meggyorsult a nők munkába állítása is, a nehézipartól az építőiparig. Az állandó tervemelést a munkautemezés korlátlan fokozására építették. A Sztahanov-mozgalom 1950-re általánosan elterjedt, a mennyiségi szemlélet abszolutizálása a selejtes és eladhatatlan termékek felhalmozásához vezetett. A túlórázás mindennaposá vált és egyre gyakoribb lett a vasárnapi munka.

A mind magasabb teljesítményekért folytatott állandó küzdelmet nem követte az életszínvonal emelkedése. Sőt, az életszínvonal nagymértékben visszaesett. 1951 elejétől bevezették a jegyrendszert több élelmiszerre és iparcikkre, majd decemberben ezt megszüntették. Az életszínvonal csökkenésének, a vásárlóerő elvonásának és a terv finanszírozásának sajátos eszközeit jelentették az „önkéntes” békekölcsön-jegyzések. Az 1949-es tervkölcsönt is beleértve ezek 5,6 milliárd forinttal csökkentették a lakosság jövedelmét.

Súlyos gondokat okozott az adminisztratív apparátus rendkívüli mértékű felduzzasztása. Az első öt éves terv időszakában az államigazgatás létszáma több mint két és félszeresére nőtt (264%), ez a harmincas évekhez képest már háromszoros létszámot (315%) jelentett. A szakszervezetek például már 1950-ben felső- és középszinten 1580 funkcionáriust foglalkoztattak — ezek közül csak 16 volt 1945 előtt is függetlenített képviselő —, s 1112 főt 1949–50 folyamán neveztek ki. A funkcionárius réteg képzettségét, rátermetségét egyetlen adat is jól szemlélteti: 1952-ben a szakszervezeti bér- és termelési iskolák hallgatóinak (zömük funkcionárius) 70%-a nem ismerte a négy számtani alaplámpól.

A kommunista párt 1948 februárjában hozta nyilvánosságra szövetkezetpolitikai irányelveit, amelyek a „mezőgazdaság szocializmusba való átvezetésének” átfogó tervét tartalmazta. Ennek bázisát a földműves-szövetkezetek jelentették, de kimondta azt is, hogy egységes falusi szövetkezeteket kell létesíteni a földműves-szövetkezetek és a többi falusi, nagyrészt fogyasztási és értékesítő szövetkezet egyesítésével, s ezen belül kell létrehozni a közös termelőtevékenységet folytató

csoportokat. A *Tájékoztató Iroda* 1948 júniusi — Jugoszláviát, többek között a kollektivizálást nem eröltető politikáját elítélő — határozata az MDP vezetőit az átszervezés meggyorsítására ösztönözte. Rákosi az MDP Központi Vezetőségnek novemberi ülésén már azt hangsúlyozta „nekünk ezt a kérdést 3–4 éven belül oda kell vinni, hogy a magyar parasztság 90 százaléka rendes szocialista közös társasművelésben művelje földjét”.

1948 decemberében megjelent a termelőszövetkezetek működési szabályzata, amely — a munkaszervezetek fejlettsége, a közösen végzett munka fokozatai szerint — a termelési társulások három típusát határozta meg. Az I. és II. típus még inkább az egyéni gazdasághoz állott közelebb, a III. típusban viszont már a közös gazdálkodás vonásai uralkodtak. 1949-től meggyorsították a tömeges szervezést, ami a parasztság „felszámolásához” vezetett.

A parasztság gazdasági ellehetetlenítése 1953-ig katasztrofális méreteket öltött. 1948-ban a parasztságnak már minden egyes rétege több „közterhet” viselt, mint 1938-ban, s ez 1953-ig megháromszorozódott. Rákosi Mátyás 1950 novemberében kiadta az utasítást: „kényszeríteni kell a parasztot, hogy többet áldozzon a szocializmus építéséért”. A nagy „padlássöprés” — a kötelező beszolgáltatás nem teljesítése miatt — idején 1952/53 fordulóján az élelemtermelő parasztság 2/3-ának (1,2 millió család közül 800 000-nek) nem maradt kenyere, vetőmagja, amire történelmünk során még nem volt példa.

1948 után tömegessé vált a földtől való menekülés, ami a hagyományos paraszti termelés tudatos felbomlasztása (megnövekedett terhek, kényszerre alapozott „földfelajánlások”, tagosítások, illetve kitagosítások stb.) következtében állt elő. 1953-ig kb. másfél millió kh. szántót hagytak el, „ajánlottak fel” földművelők, egyéni gazdák, sőt tsz-tagok. 1950 végéig 120 000 taggal bővült a termelőszövetkezetek taglétszáma, ugyanakkor 180 000 mezőgazdasági kereső adta fel eredeti foglalkozását. 15 000 szövetkezetbe kényszerített középparaszt mellett 11 000 számolta fel gazdaságát. Míg 1953-ra a termelőszövetkezetek taglétszáma 376 000-re emelkedett, a mezőgazdaságból elvándorlók száma megközelítette a 300 000-t. A paragon hagyott földterület 1953-ban 1 000 000 kh. körül mozgott.

Az MDP vezetői a jómódú parasztságot úgy állították be, mint a hatalom esküdt ellenségét, a termelőszövetkezeti mozgalom legnagyobb kerékkötőjét, amelyet ezért „ki kell iktatni” a magyar társadalomból. 1948–49 fordulóján összeírták az ún. kulákgazdaságokat az országban. Ennek meghatározásánál a gazdasági terület nagyságán (max. 25 kh. föld) kívül számba kellett venni az idegen munkaerő foglalkoztatását, a föld minőségére utaló kataszteri tiszta jövedelmet (minimum 350 aranykorona) és más gazdasági ágakból származó jövedelmet.

„A kulákság elleni harc”, a „falusi osztályellenesség elleni küzdelem” s a „csoportok megfélemlítésének” sztálini politikája nyomán kombinált — gazdasági, rendőri és egyéb- eszközökkel a félelem légkörét és a rendszeres jogtiprás gyakorlatát honosították meg falun. 1948 és 1953 között mintegy 400 000 parasztembert ítéltek el, jórészt „közellátási büntett” címén. Még többen voltak azok, akik ellen eljárás indult. „Kulákkorlátozás” címén gyakorlatilag a falu árutermelő rétegének, illetve gazdaságainak likvidálását valósították meg. 1953 elejéig a „kuláknak” minősítettek földterületének mindössze 30 százaléka maradt meg. Felszámolásukkal együtt a „kuláklistákra felvettek” száma egyre nőtt. 1953 elejére — az önkényes eljárások tömegessége folytán — már teljes volt a zűrzavar ezen a téren

is, emiatt az MDP titkársága új „egységes kuláklista” felállításáról határozott. A helyzetet jól jellemezte a korabeli titkársági jelentés: „A jelenlegi kuláklista adatai alapján a kulákok száma 71 603; ebből földtulajdonnal rendelkező 49 716, összesen 735 146 kh szántóterülettel, de ezek közül 25 kh, illetve 350 aranykoronánál magasabb (kataszteri) tiszta jövedelemmel mindössze 13 447 család rendelkezik, és a tulajdonukba lévő szántóterület 396 706 kh. Földtulajdonnal nem rendelkezik 21 887, ebből értelmiségi 2869.”

A közös gazdaságok alakulásával természetszerűleg együtt járó nehézségeket fokozták a sietségből és a megfelelő előkészítés hiányából eredő üzemi gondok is. A gépállomások fejlesztése nem tartott lépést a termelőszövetkezetek termelési igényeivel. 1948 végén 110 gépállomás 1484 traktorral, 1952 végén pedig 364 gépállomás 9342 traktorral segítette a közös gazdaságok munkáját. Így 1951 és 1953 között az aratásnál mindössze 27,7%-os, a kapálásnál csupán 7,7%-os volt a gépi munka alkalmazása. Ezzel együtt az egész mezőgazdaság mélyen képességei alatt termelt és nem tudta kielégíteni a szükségleteket. Ez viszont a súlyos életszínvonalbeli problémákkal együtt tovább táplálta a politikai – gazdasági válság kialakulását.

Az 1953 tavaszán esedékes országgyűlési választások előkészületei rákényszerítették az MDP vezetőit, hogy a tömegek felé forduljanak. 1953 március 28-án — megalakulása óta először — összehívták az *Magyar Függetlenségi Népfront* (MFN) Országos Tanácsát. Április 12-én nyilvánosságra hozták az Országos Tanács választási felhívását, amelynek emelkedett hangja kiáltó ellentétben állt a valóság rideg tényeivel. A kiáltvány többek között azt állította, hogy a „munkások, dolgozó parasztok, értelmiségiek testvéri egységben építik az új magyar hazát”, „nem volt még országunknak olyan szilárd vezetése, olyan erős kormányzata, mint amilyen ma van”. Ezért arra szólította fel a magyar népet, hogy „kövessük egy emberként a Magyar Dolgozók Pártját, népünk bölcs vezérét, Rákosi Mátyást!” A teljesen meggyengült tömegkapcsolatok újbóli erősítésére való törekvés a változatlan politikai irányvonal mellett eleve nem járhatott sikerrel. Legfeljebb csak a lapangó és mélyülő politikai válság tényét fedhette el, illetőleg felszínre törését odázhatta el átmenetileg.

Az 1953. május 17-i országgyűlési választásokon a szavazók 98,2%-a a népfront képviselőjelöltjeire adta le szavazatát. Minden bizonnyal azért, mert a szavazók — a reájuk nehezedő erkölcsi és adminisztratív nyomás miatt — a választásokat már nem tekintették olyan eseménynek, amely módosíthatja a párt és a kormány addigi politikáját.

A Rákosi-rendszer válsága

1953. március 5-én meghalt J. V. Sztálin, az *Szovjetunió Kommunista Pártja* (SZKP) Központi Bizottsága megkezdte a személyi kultusz bírálását, következményei felszámolását, s ezt tanácsolta a többi kormányon lévő kommunista vezetőnek is. Rákosi Mátyást, az MDP főtitkárát ezért május végén Moszkvába rendelték és figyelmeztették a hibák kijavítására. Rákosi hazatérte után az MDP Titkársága június 3-i ülésén a magyar pártvezetők elismertek bizonyos hibákat, s egyszerűsített kilátásba helyeztek több jelentős változást: az életszínvonal emelését, a fiatal káderek, s kivált az új értelmiségiek bevonását a „párt és az ország vezetésé-

be”, a 32 tagú kormány létszámának radikális csökkentését, amnesztia-rendelet kiadását, a miniszterelnöki és a párttitkári funkció személyi különválasztását. Az SZKP vezetői ebből a határozatból azt a következtetést vonták le, hogy bár Rákosi hajlandó ugyan korrekciók végrehajtására, de vonakodik a gyökeres fordulat kezdeményezésétől. Ezért az SZKP Elnöksége egy — általa meghatározott személyi összetételű — magyar küldöttséget rendelt Moszkvába, ún. pártközi tárgyalásra.

A magyar küldöttség tagjai a következők voltak: Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Nagy Imre, Hegedüs András, Hidas István, Szalai Béla, Földvári Rudolf és Dobi István, az Elnöki Tanács elnöke. Nem hívták meg a szovjet vezetők a „négyesfogat” két tagját: Farkas Mihályt és Révai Józsefet. A megbeszélések után írásba foglalták a „júniusi határozat” első változatát, amit oroszra fordítva megkapott az SZKP Elnöksége is. Az MDP új politikai irányvétele így szovjet utasításra és szovjet érdekek alapján a Kremlből indult ki.

1953. június 17–18-án az NDK-ban — Kelet-Berlinben és több más városban — felkelés robbant ki, amelyet a Szovjet Hadsereg ott állomásozó egységei vertek le. Csehszlovákiában sztrájkok voltak. Ilyen előzmények után került sor az MDP Központi Vezetőségének 1953. június 27–28-i ülésére és a határozat „meghozatalára”.

A Központi Vezetőség feltárta a pártvezetőség legfőbb hibáit a politikai irányvonallal, a gazdaságpolitikával, a kormányzati módszerekkel és a pártléttel összefüggésben. Az ülésen elfogadott határozat a következőkben jelölte meg a tennivalókat: csökkenteni kell az iparosítás ütemét. Meg kell változtatni a nehézipari, illetve a könnyű- és élelmiszeripari termelés fejlesztésének arányát az utóbbiak javára, fenntartva azt az elvet, hogy a termelőeszközök termelésének viszonylag gyorsabban kell fejlődnie, mint a fogyasztási eszközökének. A mezőgazdaságban emelni kell a beruházásokat, növelni kell a termelést és a hozamokat, lassítani kell a termelőszövetkezetek számszerű fejlesztését. Jelentős termelési segítséget kell adni az egyénileg gazdálkodó parasztnak, hogy fejleszthessék gazdaságukat. A termelőszövetkezet marad a falu szocialista építésének útja, de a soron következő feladat a meglévő szövetkezetek gazdasági meg erősítése. A szövetkezés önkéntességének következetes biztosítása érdekében lehetővé kell tenni, hogy aki akar, a gazdasági év végén kiléphessen a termelőszövetkezetből, s ott, ahol a tagság többsége ezt kívánja, engedélyezni kell a szövetkezet feloszlását is. Felül kell vizsgálni a termelőszövetkezeteknek és az egyénileg gazdálkodó parasztnak az állammal szemben fennálló tartozásait, s közülük el kell engedni azokat, amelyek jogosságát az állami szervek megfelelően igazolni nem tudják vagy behajthatatlanok. Gondoskodni kell a tartaléklőföldek megműveléséről, és engedélyezni kell a föld szabad bérbeadását és bérbevételét; 1954-től kezdve új beszolgáltatási rendszert kell bevezetni oly módon, hogy a kötelezően beszolgáltatandó termékmennyiség, amely egy-egy termelőt terhel, több éven át változatlan maradjon. Gyökeresen meg kell javítani mindenekelőtt a munkásság, s ezen túlmenően a parasztság és általában a lakosság anyagi javakkal való ellátottságát. Lényegesen fejleszteni kell a városok és a falvak kommunális szolgáltatásait. El kell érni, hogy 1954-ben állami eszközökből vagy részben állami támogatással az 1953. évi 24 000 lakással szemben 40 000 új lakás épüljön. Csökkenteni kell a hadsereg és a túlzottan felduzzadt államgépezet létszámát. Minden téren és minden eszközzel helyre kell állítani a törvényességet. Az *Országgyűlés* elé törvényjavaslatot kell terjeszteni az amnesztiáról és fel kell oszlatni az internálótáborokat.

A Központi Vezetőség megszüntette a főtitkári tisztséget, Rákosi Mátyást első titkárrá választotta; a miniszterelnöki posztra pedig Nagy Imrét javasolta.

A júniusi határozat alapján véve helyesen jelölte meg a cselekvés irányát és a konkrét tennivalókat, s alkalmas volt a válságból való kilábalás elindítására. Az 1953. évi fordulatként vagy új szakaszként is jellemzett politika volt az első magyar reformkísérlet, amely nem korlátozódott a gazdaságra és a kultúrára, hanem kiterjedt a társadalmi-politikai élet egészére. Ez a reformkísérlet egyúttal nemzetközi jelentőségű is, mivel a szocialista építés egész sztálini felfogásának és az ezzel összefüggésben kiépített politikai intézményrendszernek a kritikájához is kiindulópontot nyújtott. Az ülés után a Központi Vezetőség Titkársága — Rákosi javaslatára — nem hozta nyilvánosságra a határozatot, sőt még a párt közép-szintű szervezeteihez is csak egy rövid, kivonatos változatot juttatták el. (Teljes terjedelemben csak 33 évvel később került nyilvánosságra).

Az országgyűlés 1953. július 3–4-én tartotta meg az 1953. május 17-i választások utáni első ülését, amelyen újjáválasztották a kormányt. A kormány elnöke — a leköszönő Rákosi Mátyás helyett — Nagy Imre lett. A miniszterelnök első helyettesének posztját a fiatal Hegedüs Andrással töltötték be, a korábbi miniszterelnök-helyettesek közül pedig Gerő Ernőt választották újjá, aki egyúttal a belügyminiszteri teendőket is ellátta. Ugyanakkor Farkas Mihály honvédelmi és Révai József népművelési miniszter nem kapott helyet az új kabinetben. A volt kisgazdapárti és parasztpárti politikusok közül Bognár József, illetőleg Darvas József és Erdei Ferenc változatlanul a kormányban maradt, de rajtuk kívül a hajdani szövetséges pártok más képviselője nem került be a kormányba.

Nagy Imre miniszterelnök országgyűlési beszédében kormánya programjaként ismertette az új politika — ezen belül a gazdaságpolitika — fő vonalát és a legfontosabb teendőket. Ennek kapcsán megemlékezett az MDP KV júniusi üléséről, amelyben a kormány számára is javaslatokat dolgoztak ki. A miniszterelnök rádión közvetített beszéde — amelyet szinte az egész ország feszült figyelemmel hallgatott végig — kedvezően hatott a közvéleményre. De a bizakodás sok helyen, elsősorban a párttagság körében bizonytalansággal vegyült. Ennek elsősorban az volt az oka, hogy a korábbi években szinte kivétel nélkül és minden fontosabb kérdésben az MDP vezetői adták az első hivatalos tájékoztatást.

E fejlemények miatt az MDP Központi Vezetősége 1953. július 11-én Budapesten pártaktíva-értekezletet hívott össze, ahol Rákosi Mátyás és Nagy Imre beszélt a júniusi határozatról. Együttes szereplésük a pártvezetőség egységét volt hivatva bizonyítani. Az aktívaértekezlet azonban tovább növelte a zavart, mert nyilvánvalóvá tette, hogy nincs egység a júniusi határozat értelmezésében. Rákosi Mátyás állást foglalt ugyan a nehézipar fejlesztésének lassúbb üteme mellett, de ugyanakkor leszögezte, hogy „jövőre is több szén és több acélt akarunk termelni, mint az idén, és többet is kell termelnünk”. Sőt, a tervteljesítés érdekében fokozni kell a munkatempót, mert „nem áll az, hogy a mi terveink általában túlfeszítettek”. Ez a vád az ellenségtől ered, aki „azt hirdeti, hogy most már nem érvényes a terv, hogy most már nem kell tartani a normát, hogy most már nincs szükség munkafegyelemre”. Rákosi tehát továbbra sem mondott le az egyoldalú nehézipar-fejlesztésről, ezen belül is a nyers- és alapanyag-termelés mennyiségi felfuttatásának erőltetéséről. Ugyanakkor egyetértését fejezte ki azzal, hogy az egyénileg gazdálkodó parasztságot gazdaságilag támogatni kell, s főleg „meg kell

nyugtatni minden téren”. Ezzel egyidejűleg éles szavakkal ecsetelte a kulákság elleni harc változatlan időszerűségét, hiszen „a kulák kulák marad, listával vagy lista nélkül”. Az éberség és a harckészség fokozására utaló szavai pedig már kifejezetten a „tegnapot” idézték fel. Végül Rákosi Mátyás elismerte, hogy „pártunk és különösen pártvezetésünk munkája közben súlyos hibákat is követett el”, amit azonban néhány mondattal később úgy módosított: „az alkotó munka hevében hibákat is követünk el.” De hibaként konkrétan csupán az ötéves terv célkitűzéseinek 1951-ben történt felemelését ismerte el.

Nagy Imre felszólalásában a kormány hivatalos gazdaságpolitikáját képviselte, de — bizonyos hangsúlybeli eltolódások alapján — már érezhető volt az, ami a végrehajtás során bontakozott ki: az értekezlet inkább a „visszarendeződés” célját szolgálta, bár igen pozitív kormányintézkedések is születtek.

Az állam irányító szervei még 1953 júliusában hozzáfogtak az igazságszolgáltatás továbbfejlesztéséhez; úgymond, a törvényesség és a jogrend megszilárdításához, illetőleg helyreállításához, valamint a sérelmek orvoslásához. A minisztertanács július 23-án megszüntette a belügyminiszter helyi tanácsok feletti felügyeleti jogkörét. Július 25-én az Elnöki Tanács törvényerejű rendeletet adott ki a közkegyelem gyakorlásáról, amelyet az illetékes hatóságok október végéig végre is hajtottak. Július 30-án az Elnöki Tanács újabb törvényerejű rendeletével létrehozta a *Legfőbb Ügyészséget* és elrendelte az ügyészi szervezet országos kiépítését. Ezenkívül a kormányzat megszüntette a rendőrhatalom alá helyezést és feloszlatta az internálótáborokat, valamint feloldotta a fővárosból — és a vidéki városokból — kitelepített „osztályidegen” személyek kényszerlakóhelyhez kötöttségét, s eltörölte a rendőrbíráskodás intézményét. Majd 1954. március 10-én a minisztertanács rendeletileg megszüntette a rögtönbíráskodást is.

A közkegyelem gyakorlása és az internálótáborok feloszlása után sok ártatlanul elítélt és ítélet nélkül fogvatartott ember szabadult ki, térhetett vissza otthonába és munkájához. (Az ártatlanul elítéltek — bár gyakran megkésetten és nem minden esetben elegendő mértékben — anyagi kártérítést is kaptak az államtól.) Ugyanakkor a párt és a kormány vezetői keveset tettek a személyi kultusz időszakában elítélt személyiségek elleni nyílt vagy titkos politikai perek felülvizsgálatáért. 1953 végén még csak egy-két ismertebb kommunista politikust rehabilitálta. 1954 tavaszán, a párt III. kongresszusa előtt a Politikai Bizottság határozatot hozott a „politikai elítéltek ügyének” rövidített úton való felülvizsgálásáról. Ennek alapján Molnár Eriknek, a *Legfelsőbb Bíróság* elnökének a vezetése alatt működő bizottság mintegy 300 személy ügyével foglalkozott, és még ugyanabban az évben rehabilitálták Donáth Ferencet, Haraszi Sándort, Kádár Jánost, Kállai Gyulát, Losonczy Gézárt és másokat. A Rajk-pert és a volt szociáldemokrata vezetők (Marosán György, Ries István, Szakasits Árpád stb.) sorsát azonban változatlanul homály borította. De ezen túlmenően is a törvénytelenül elítéltek nagy részét továbbra is fogva tartották, s ezáltal csak növelték azt a politikai kárt, amelyet a törvénytelenül elítéltekkel és más törvénytelenül elítéltekkel a bűnös pártvezetők okoztak.

Az MDP III. kongresszusát előkészítő testületi ülések vitái már érzékeltették, hogy a kulisszák mögött kemény, elkeseredett politikai harc kezdődött Nagy Imre és a Rákosi mögé felsorakozott konzervatív erők között. 1954. május 19-én a *Politikai Bizottság* ülésén Nagy Imre fontos javaslatokkal állt elő a rendszer de-

mokratizálását illetően. Ekkor fejtette ki véleményét a tanácsok működéséről, a többpártrendszerrel, a koalícióról, valamint a népfront újjászervezéséről. A vitában Rákosi azon nézetének adott hangot, hogy „két dolog van, amiben nem engedhetünk”. Az egyik, hogy a népfront felelevenítésével összefüggésben szó sem lehet a többpártrendszerre való visszatérésről, a másik pedig az, hogy az MDP-nek nem szabad a népfronton kívül maradnia. Ezzel együtt az MDP III. kongresszusa (1954. május 24–30.) a vezetés egységét hangsúlyozta.

Nagy Imre kongresszusi beszédében az államigazgatás és a tanácsok feladatairól szólt. Javaslati a bürokrácia túlburjánzásának megfékezésére, s a helyi tanácsok részleges önállóságának és demokratikus önkormányzatának helyreállítására irányultak. Emellett erősíteni kívánta az állam központi szervezetének a parlamentáris demokráciákra jellemző jegyeit is. Majd kifejtette, hogy a „népközársaságunk alkotmányában lefektetett demokratikus elvek és a szocializmus építési platformján” új függetlenségi népfrontot kell létrehozni, amely ne politikai pártoknak vagy törekvéseknek legyen az egyesülése, hanem a Magyar Dolgozók Pártja részvételével és vezetésével a lakosság legszélesebb rétegeit felölelő tömegszervezeteké és a népi bizottságoké, vagyis: a szakszervezetek, a *Dolgozó Ifjúsági Szövetség (DISZ)*, a *Magyar Nők Demokratikus Szövetsége (MNDSZ)*, az *Országos Béketanács* és bizottságai stb. tömörüljenek benne. Az új függetlenségi népfront tervét a kongresszus jóváhagyta.

A kongresszuson megválasztott Központi Vezetőség a következő összetételben hagyta jóvá a Politikai Bizottságot: Rákosi Mátyás, Nagy Imre, Gerő Ernő, Farkas Mihály, Hegedüs András, Apró Antal, Hidas István, Ács Lajos, Szalai Béla; póttagjai: Bata István és Mekis József. A Titkárság tagjai pedig a következők lettek: Rákosi Mátyás (első titkár), Farkas Mihály, Ács Lajos, Vég Béla és Matolcsi János.

1954 nyarán és őszén a nem csökkenő gazdasági gondok jelentették valójában az egyik legnagyobb politikai problémát is. Az MDP Politikai Bizottsága 1954 júniusában gazdaságpolitikai bizottságot hozott létre a bajok orvoslására. A Gerő Ernő irányítása alatt működő bizottság azonban — a „rég recept” szerint — a mezőgazdaság és az életszínvonal rovására képzelte el a népgazdaságban keletkezett feszültség enyhítését. De ennek a teljesen hibás elgondolásnak a keresztülviteléhez akkor nem kedvezett sem a belső, sem a nemzetközi politikai helyzet. Így a Politikai Bizottság egészen más oldalról és módon közelített a meglévő problémákhoz a Központi Vezetőség 1954. október 1–3-i ülésén. Ugyanis a beszámoló, amelyet Szalai Béla, az MDP Politikai Bizottságának a tagja terjesztett elő, a bajok forrását az 1953 előtti gazdaságpolitikában jelölte meg, és abban, hogy a párt-, állami és gazdasági funkcionáriusok egy része „nem tette eléggé magáévá a júniusi határozatot, nem tudatosította eléggé magában azt a gyökeres fordulatot, amit a júniusi út jelent” az előző politikával szemben.

A Központi Vezetőség ülésén Friss István próbálta a gazdaságpolitikai bizottság javaslatait képviselni. De ezzel az álláspontjával jóformán egyedül maradt. A vitát Nagy Imre a „baloldali ellenállók”, a visszahúzó erők elleni támadásra használta fel. Az ülésen a Rákosi-csoport egyelőre meghátrált. Nagy Imre a párt központi lapjában, a *Szabad Nép* 1954. október 20-i számában terjedelmes cikket jelentetett meg, amelyben utalt arra, hogy nemcsak a pártvezetésben, hanem az államigazgatásban és a gazdaságirányításban is sokan hátráltatják az 1953. júniusi határozat végrehajtását. Egyúttal újból elítélte a törvénysértéseket, s felvetette az

ártatlanul szenvedők rehabilitációjának szükségességét. Rákosi távollétében — őt 1954 őszén hosszú ideig egy Moszkva melletti szanatóriumban „kezelték” — azt is kimondta, hogy a „múltban nem hibákat, hanem bűnöket követtek el”. 1954 őszén tovább növekedett Nagy Imre népszerűsége, s megélné vált a népfront-mozgalom tevékenysége is.

Rákosi Mátyás — Szovjetunióból való hazatérése után — november 30-án tájékoztatta az MDP többi vezetőjét az SZKP Elnökségének üzenetéről, amely többek között azt tartalmazta, hogy Magyarországon erősen növekedőben van a jobboldali veszély, amit a népfronttal kapcsolatos hibás elképzelések s főleg Nagy Imre nézetei képviselnek. A Politikai Bizottság december 9-i ülésén Nagy Imre javaslatát — azt, hogy a Központi Vezetőség tárgyalja meg a vitás kérdéseket, s csak ezután kérjék ki a szovjet vezetés véleményét — elutasították. Rákosiék támadásba lendültek, ami a reformkísérlet végét jelentette.

Az SZKP Elnöksége 1955. január 8-ra a magyar pártküldöttséget (Rákosi Mátyás, Nagy Imre, Farkas Mihály, Ács Lajos és Szalai Béla) ismét Moszkvába rendelte. A tanácskozáson a szovjet vezetők — Rákosi korábbi tájékoztatása alapján — erőteljesen bírálták Nagy Imrét. Az elhangzottakat N. Sz. Hruscsov foglalta össze, s úgy ítélte meg, hogy Nagy Imre „pártellenes” nézeteket képvisel, s az SZKP Elnöksége Rákosiék támogatása mellett foglalt állást. A moszkvai út után a Politikai Bizottság és személy szerint Rákosi mindenáron önkritika gyakorlására igyekezett Nagy Imrét rávenni, aki elhatárolta magát ezektől a törekvésektől.

A politikai irányvonal újabb módosítását az MDP Központi Vezetősége 1955. március 2–4-i ülésének határozata hozta nyilvánosságra. A márciusi határozat megállapította, hogy az 1953. júniusi határozat teljesen helyesnek bizonyult, de végrehajtásában hibák és fogyatékoságok voltak, sőt „a határozatokat egyesek opportunistá, antimarxista módon eltorzították, ami káros jobboldali hibákhoz, jobboldali elhajláshoz vezetett”. A jobboldali nézeteket és hibákat a határozat mindenekelőtt a nehézipar elsődlegessége elvének tagadásában jelölte meg. Emellett bírálta annak „elhallgatását” is, hogy a munkás–paraszt szövetség célja a szocializmus felépítése, és hogy e szövetséget a munkásosztálynak kell vezetnie. Majd rámutatott: „némelyek” a faluban végzett munkájukban nem támaszkodtak a szegényparasztásra és nem harcoltak a gazdagparasztság ellen, tagadni kezdték a mezőgazdaság szocialista átszervezésének szükségességét, és ezen a címen a termelőszövetkezeti mozgalom elgáncsolására törekedtek, sőt helytelenül foglaltak állást a begyűjtés kérdésében is. A határozat kivétel nélkül minden felmerült politikai kérdésben elmarasztalta Nagy Imrét. A következő napokban–hetekben arra kényszerítették Nagy Imrét, hogy írásban gyakoroljon önbírálatot. Nagy Imre 1955. március 25-i levelében a határozatot — a párt tagjaként — magára nézve kötelezőnek ismerte el, és mellékelte lemondólevelét is a miniszterelnökségről. A „márciusi fordulat” rendkívül súlyos politikai következményeket vont maga után: a hatalmi harcban ismét felülkerekedett a Rákosi–csoport, s ezzel együtt elzárta az utját a politikai intézményrendszer átalakításának, megújításának.

Nagy Imre leváltását, illetőleg minden funkcióból való visszahívását a Központi Vezetőség 1955. április 14-én határozta el (a Központi Ellenőrző Bizottság 1955. december 3-án zárta ki a pártból.) A Központi Vezetőség határozatában — a mintegy „márciusi fordulat” igazolásaként — a következőkkel indokolta állásfoglalását: Nagy Imre olyan politikai nézeteket képviselt, amelyek éles ellentét-

ben állnak a párt általános politikájával, a munkásosztály, a dolgozó parasztság, a népi demokrácia érdekeivel; arra törekedett, hogy fékezze a szocialista építés „motorját”, a szocialista iparosítást, különösen a nehézipar fejlesztését, a falun pedig a termelészövetkezeti mozgalmat, mindezzel akadályozta a népjólét emelésének szilárd megalapozását; igyekezett háttérbe szorítani, elhomályosítani a párt vezető szerepét, s megkísérelte szembeállítani az állami szerveket és részben a *Hazafias Népfrontot* is a párttal; antimarxista, antileninista nézetei összefüggő rendszert képeztek és kiterjedtek a politikai, a gazdasági és kulturális élet legkülönbözőbb területeire; jobboldali, opportunista politikájának megvalósítása érdekében pártszerűtlen, pártellenes, sőt frakciós módszerekhez folyamodott. A Központi Vezetőség Farkas Mihályt is visszahívta a párt vezető testületeiből. Farkas Mihály, aki régebben a Rákosi-csoporthoz tartozott és számos súlyos törvénysértés bűnrészes volt, 1953 júniusában Nagy Imréhez csatlakozott, és az MDP vezető szerveiben az ő legfőbb támogatója lett. (1954 decembere óta azonban Farkas szembefordult Nagy Imrével, és ismét az ellenkező oldalra állt.)

1955. április 18-án — négy nappal a Központi Vezetőség ülése után — az országgyűlés Nagy Imrét felmentette miniszterelnöki tisztségéből és Hegedüs Andrászt választotta meg miniszterelnöknek. A miniszterelnök első helyettese ezúttal Gerő Ernő lett. Más tekintetben a kormány összetétele most nem változott. Ennek ellenére létszáma és összetétele mégis különbözött az 1953. július 4-eitől, mivel az azóta eltelt egy és háromnegyed év alatt — a korábbi döntéssel ellentétben — a minisztériumok számát ismét szaporították, és egy-két már meglévő minisztérium is gazdát cserélt.

A fokozott adóztatás miatt a magánkisiparosok száma 1955-ben 11 000 fővel, a magánkiskereskedőké viszont csak jelentéktelen mértékben csökkent. De a magánkisiparosok közül nem annyira a nagy forgalmú üzleti negyedekben működők hagytak fel az iparújzssal — ezek szolgáltatásaik árának emelésével ellensúlyozni tudták a magas adók hatását —, hanem sokkal inkább a gyengébb forgalmú helyeken (a városok perifériáin és a falvakban) letelepedett, egyedül dolgozó mesterekből. Ezt bizonyítja az is, hogy miközben a magánkisiparosok száma csökkent, a magánkisiparban alkalmazott munkásoké és ipari tanulóké a szóban forgó esztendőben is növekedett. A spekuláció elleni küzdelem jegyében az állam egyébként átmenetileg megkísérelte felszámolni azokat a boltokat és vásárcsarnokai állandó standokat is, amelyeket mezőgazdasági termelészövetkezetek tartottak fenn. A hentesek, a magán-élelmiszerkiskereskedők üzletei és a termelészövetkezeti boltok felszámolásának kísérlete a spekuláció leküzdésén túl a szabadpiac szűkítését és az 1955-ben ismét felemelt beadási kötelezettségek maradéktalan behajtását célozta.

A kormány — az érvényben levő több évre szóló terménybeszolgáltatási előírásokat megszegve — a termelészövetkezetek és egyéni gazdaságok beszolgáltatásait 1955-ben és 1956-ban olyan módon emelte fel, hogy a beszolgáltatási rendeletben meghatározott mennyiségeken felül kötelezően előírta annak a termény- és termékmennyiségnek a beszolgáltatását is, amelyet az állam eredetileg a szabadpiacon szándékozott felvásárolni a termelőktől. Ettől az időponttól fogva a parasztság beszolgáltatási kötelezettsége három részből állt: terményadóból, amelyért a parasztság nem kapott ellenszolgáltatást; a beszolgáltatási rendeletben meghatározott beadási kötelezettségnek a terményadón felüli részéből; továbbá az alacsony, ún. beszolgáltatási áron kötelezően beszolgáltatandó termény- és

termékmennyiségből. Ez utóbbi anyagilag általában nem volt előnytelen a parasztságnak, de ama szöszegés miatt, amit a kötelező beadás felemelése jelentett, mégis nagyon sokat ártott az állam tekintélyének.

A bérek, a jövedelmek és a fogyasztás növekedésének mérséklésére irányuló intézkedések, valamint a beszolgáltatási kötelezettségek megemlése háttérben elsősorban az ország megnövekedett külkereskedelmi adósságai állottak. Ezeket a Hegedüs-kormány nem annyira a termelési szerkezet javításával, mint inkább a mezőgazdasági és ipari kivitel fokozásával, a kevésbé fontosnak ítélt közszükségleti cikkek és anyagok behozatalának csökkentésével, a munkások és alkalmazottak, valamint a parasztság fogyasztásának korlátozásával, s túlságosan gyorsan akarta megszüntetni.

A Rákosi-csoport 1955-ben — különösen az év első felében — még minden bizonnyal arra számított, hogy a nemzetközi helyzet ismét romlik, a hidegháborús szellem fokozódik, s ennek hatására a szocialista államok belpolitikája is a „régí vágányokra” kanyarodik vissza. (Elképzeléseit alátámasztani látszott, hogy május 14-én — Albánia, Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, NDK, Románia és a Szovjetunió részvételével — létrejött a *Varsói Szerződés*.) Az események azonban végül is nem igazolták ezt a feltételezést, illetőleg a Rákosi-csoport reményeit. Ellenkezőleg, 1955. május 15-én a Szovjetunió, az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország államszerződést kötött Ausztriával, melynek értelmében nyugati szomszédunk — örökös semlegességet vállalva — visszanyerte teljes szuverenitását. Még ugyanebben a hónapban (május 26-án) N. Sz. Hruscsov vezetésével szovjet párt- és kormányküldöttség látogatott el Jugoszláviába, a Tájékoztató Iroda 1948-as határozata után kialakult feszültség felszámolása és a két állam közti kapcsolatok normalizálása céljából. 1955. június 18–23-án Genfben a Szovjetunió, az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország kormányfői tanácskozássra ültek össze, hogy megtárgyalják Németország helyzetét, az európai biztonság, a leszerelés, valamint a Kelet és a Nyugat közötti kapcsolatok kérdéseit. A tanácskozás jelentős enyhülést eredményezett a nemzetközi helyzetben. Ennek köszönhetően 1955. december 14-én a Magyar Népköztársaságot — 15 más állammal együtt — felvették az *Egyesült Nemzetek Szervezetébe*.

A szovjet–jugoszláv tárgyalásokról Hruscsov Bukarestben — hazafelé utaztában — tájékoztatta a magyar, a csehszlovák és a román pártvezetőket. Ezután az érintett országok párt- és állami képviselői közös közleményben jelentették be, hogy készek együttműködni Jugoszláviával. Magyarország és Jugoszlávia kapcsolatai megjavításának egyik feltétele a két állam közti gazdasági és pénzügyi problémák rendezése volt. Az erről folytatott első tárgyalások azonban 1955 szeptemberében eredménytelenül végződtek. De elengedhetetlenül hozzátartozott a két szomszédos állam közti jó viszony kialakításához azoknak a súlyos, alaptalan vádaknak a visszavonása is, melyekkel a Rajk-perben — és e perre hivatkozva másutt is — a magyar hivatalos szervek (személy szerint Rákosi Mátvás is) Jugoszlávia vezetőit és politikáját illették. Úgyszintén hozzátartozott általában a törvénytelenül elfített személyek rehabilitációjának meggyorsítása is, mert egyedül csak ez bizonyíthatta be, hogy büntetleneknek tekintik őket, másfelől, hogy a párt és a kormány vezetői teljesen szakítottak régi, súlyos hibáikkal.

A Rákosi-csoport megpróbálta lezárni a Rajk-per ügyét. Az MDP Központi Vezetősége 1955. júniusi ülésén azonban Rákosi Mátvás nem mondta meg nyíltan, hogy Rajk László ártatlan volt-e avagy sem azokban a vádakban, amelyekért

elitelték és meggyilkolták. Sőt, azt hangoztatta, hogy Rajk eltitkolta a párt előtt a háború alatti letartóztatásának „súlyos körülményeit” és egyebeket is. Rákosi tehát azt igyekezett sejtetni, hogy ha a Rajk-perben talán félreértés is történt, Rajk László más dolgokban bizonyosan bűnös vagy valami ehhez hasonló volt. Rákosi és szűkebb körének őszintétlensége, elvtelen „manőverezése” nem javította, hanem egyenesen rontotta a belpolitikai légkört.

1955 júniusa után a koncepciók perек bebörtönzött áldozatainak túlnyomó többségét kiengedték a börtönből, de a törvénytelenül elitelték rehabilitációja ezután is vontatottan haladt. Az SZKP Központi Bizottságának 1955. júniusi ülésén a jugoszláv kérdésben elfogadott határozat egyebek között tartalmazta, hogy a Tájékoztató Iroda — a benne részt vevő pártok megegyezése alapján — érvénytelenítette az 1949-es határozatot (1948-as határozatát — elvi kérdésekben — helyesnek nyilvánította, de hozzáfűzte, hogy már ebben is szerepeltek alaptalan vádak). Ezt a tényt Rákosi Mátyás az MDP Központi Vezetőségének 1955. novemberi ülésén elhangzott beszámolójában nem kerülhette meg, de ha már kitért rá, kénytelen volt a Rajk-perről is szólni. Rákosi azonban ezúttal sem mondta meg az igazságot. Most is azt hangoztatta, hogy Rajk László eltitkolt dolgokat a párt előtt, s a politikai rendőrség ezt használta fel arra, hogy a pártvezetőséget és a kormányt koholt, kierőszakolt vallomásokkal félrevezesse, a Rajk-perrel összefüggésben *Jugoszlávia Kommunista Pártja*, a jugoszláv állam vezetőit megrágalmazza, s ellenségeskedést szítson Jugoszlávia és a többi szocialista állam között. Rákosi Mátyás saját súlyos politikai felelősségét most is csak a másoké mellett ismerte el, holott a fő politikai felelősség őt terhelte a perért. A párt szervezetei ez után az ülés után kaptak először — a fentebbieknek megfelelő értelmű — tájékoztatást a Rajk-perről. E tájékoztatás természetesen nem elégtette ki őket, hiszen még nagyon sokan emlékeztek az országban Rákosinak ama 1949-es beszédére, amelyben azt állította, hogy Rajk „leleplezése” az ő éberségének volt köszönhető.

Az SZKP XX. kongresszusa (1956. február 14–25.) Magyarországon is rendkívül mély hatást és visszhangot keltett; az MDP tagjai és a hazai közvélemény azt várta és remélte, hogy a pártvezetőség levonja a szükséges következtetéseket. Az elkövetkező események azonban rációfoltak erre. Az MDP KV 1956. márciusi ülésén elhangzott beszámolójában Rákosi Mátyás azt bizonygatta, hogy az SZKP XX. kongresszusa a Magyar Dolgozók Pártja politikájának helyességét igazolja. Ezzel szemben az ülésen felszólalók közül többen (Kádár János, Horváth Márton, Szántó Zoltán, Molnár Erik stb.) bírálták a beszámolót és a politikai gyakorlatot. A Központi Vezetőség „egyhangúlag jóváhagyott” és nyilvánosságra hozott határozata azonban mégis a beszámoló — és nem a vita — mondanivalóját és szellemét tükrözte.

1956 tavaszán ugyanakkor a belső és nemzetközi helyzet lehetetlenné tette Rákosi számára, hogy ismét a kemény kéz politikájának alkalmazásához nyúljon. Időhúzásra próbáltak berendezkedni, ami több hónapos politikai „agonizáció”-hoz vezetett. Ezzel együtt értelmiségi körökben — szinte országsszerte — megállíthatatlan gyorsasággal és aktivitással bontakozott ki az antisztálinista mozgalom. Elsősorban a *Petőfi-kör* vált a Rákosi-ellenes erők gyűjtőhelyévé, s ennek fővárosi és vidéki rendezvényei. A volt *Magyar Egyetemisták és Főiskolások Egyesületeinek Szövetsége* (MEFESZ) tagjainak 1956. márciusi találkozója, majd az ezt

követő — és zömmel júniusban lefolytatott — nyilvános viták a második ötéves terv irányelveiről, a történettudomány helyzetéről és feladatairól, a marxista filozófia kérdéseiről, a sajtó és tájékoztatás helyzetéről stb. már nemcsak az illető szakterület problémáit érintették, hanem döntően általánosabb politikai kérdéseket, s ezzel együtt igyekeztek Nagy Imre nézeteit is népszerűsíteni, és követelték rehabilitációját, sőt a hatalomba való visszatérését is. Mindez nem volt elég Rákosi Mátyás elmozdításához, sőt június elején a helyzet az ő javára változott. A június 7. és 14. között Magyarországon tartózkodó M. A. Szuszlov az SZKP Elnöksége teljes bizalmáról biztosította Rákosit, és azt látszott igazolni a hónap végi moszkvai kommunista csúcstalálkozó is. Ez utóbbin Hegedűs András, Gerő Ernő és Berei Andor is részt vett Rákosi Mátyással együtt.

A szovjet vezetők néhány nappal ezután — valószínűleg J. B. Tito követelésére — mégis Rákosi Mátyás menesztése és a magyar politikai vezetés részleges átalakítása mellett döntöttek. Az MDP KV 1956. július 18–21-i ülése — A. Mikojan ösztönző jelenlétében — felmentette Rákosit első titkári és Politikai Bizottsági tagsága alól. De azért — ahogy az új első titkár, Gerő Ernő hangsúlyozta — tagja maradt a Központi Vezetőségnek, az Elnöki Tanácsnak és az Országgyűlésnek. Rákosi és felesége az ülést követő napon elhagyta az országot és a Moszkva melletti jól ismert kormányüdülőben, Bervihában rendezkedett be. A Központi Vezetőség ülése Farkas Mihályt a törvénysértésekben játszott szerepe miatt kizárta a pártból. A párt Politikai Bizottságát Kádár Jánossal, Kiss Károllyal, Marosán Györggyel és Révai Józseffel egészítette ki. A válságból való kijutás programját azonban nem tudták megfogalmazni.

Legfontosabb irodalom:

Belényi Gyula: A sztálini iparosítás emberi ára 1948–1956. Szeged, 1993.

Charles Gati: Magyarország a Kreml árnyékában. Bp. 1990.

Csonka Emil: A forradalom oknyomozó története 1945–1956. München, 1981.

Izsák Lajos: Polgári pártok és programjaik Magyarországon 1944–1956. Pécs, 1994.

Molnár Miklós: Egy vereség diadala. A forradalom története. Bp. 1991.

Pető Iván–Szakács Sándor: A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945–1985. I. Az újjáépítés és a tertvutasításos irányítás időszaka 1945–1968. Bp. 1985.

Törvénytelen szocializmus. A tényfeltáró bizottság jelentése. Bp. 1991.

LAJOS IZSÁK

THE RÁKOSI REGIME (AUTUMN 1948 – SUMMER 1956)

The treatise endeavours to give a detailed analytical account of the so-called Rákosi Regime (embracing the period from autumn 1948 to summer 1956), its most important political and economical activity and its history. Along with the complete expropriation of power, Rákosi and his group put aside unmercifully all those who represented a possible obstacle to the exercise of their power. From 1949, with the collaboration of Soviet consultants, the regime launched a long series of conceptional processes (Mindszenty, MAORT, Rajk, etc.). Then, from 1950, proceedings were started against the social-democratic leaders, then against „The Generals” and later on came the Grósz-process, instituted in view of an

all-round attack against „clerical” reaction. There were moreover mass deportations within the country, etc. In August 1952, Rákosi saw the time was ripe for him to become prime minister – retaining also his position of Party General Secretary. Having taken over control of the State Defence Authority (secret police – ÁVH) Rákosi had the supreme power.

Following the conclusion of the three-year-plan in 1950, the regime launched the five-year-plan based on autarchy, the concept having been copied from the economy of the Soviet Union. The system engendered serious disproportions between the different branches of economy and between the distribution and utilisation of production. The plan miscarried, living standards sagged dramatically; moreover, compulsory import coupled with compulsory export caused the country to become economically dependent from the Soviet Union.

With „the reorganisation of the agriculture into socialism”, its decline assumed catastrophic proportions. Masses of peasants fled the land, the area of arable land left fallow approached one million acres; consequently grave problems of supply arose. After Stalin’s death (in 1953) the Hungarian party leaders were summoned to Moscow for „talks”. Thus the new direction the party took in politics had started in the Kremlin, on Soviet initiative, for Soviet interests. In Rákosi’s place, Imre Nagy became prime minister and a number of positive governmental measures were taken, e.g. amnesty, liquidation of internment camps, development of the jurisdiction, amendment of the councils’ administration. By autumn 1954, Imre Nagy’s popularity had greatly increased and so had the activity of the Popular Front Movement, upon which Rákosi went to Moscow to „denounce” Imre Nagy. At the beginning of 1955, the Soviet leaders summoned the Hungarian party leaders once again to Moscow. These talks moved the Hungarian Communist Party to pass the March 1955 decision; Rákosi got the upper hand in the fight for power and he set in motion the reversal of the reformatory process. In April 1955, Imre Nagy was recalled from all his functions and later on he was expelled from the party, too. In the summer of 1955, Soviet-Yugoslav relations having improved, Rákosi tried to close down the Rajk case as well, but his insincerity, the lability and cowardice of his „manoeuvring” did not improve the internal situation, — rather it worsened it. He kept playing for time even after the XX. C.P.S.U. Congress (February 14–25, 1956); that, however, led to several months of political „death agony”. At the same time, in intellectual circles virtually all over the country, the anti-Stalinist movement was emerging with irresistible speed and momentum. Probably on J.B. Tito’s request, in the summer of 1956, the Soviet leadership decided to sack Rákosi and to partly transform the Hungarian political leadership. The Central Committee of the Hungarian Workers’ Party — in its session of July 18–21 and in the stimulating presence of A. Mikojan — relieved Rákosi of his functions as first secretary and member of the Party Political Committee. They were, however, unable to work up a programme to end the crisis.